

K. RICKEVIČIUTE

J. GOLUCHOVSKIO VEIKLA VILNIAUS UNIVERSITETE

J. Goluchovskis — klasikinės vokiečių filosofijos, visų pirma F. Šelingo pasekėjas. Vilniaus universitete jis profesoriavo 1823—1824 metais, sunkiais Arakčejevo laikais, kada reakcija siautėjo „grubiausiai ir atviriausiai“¹.

Filosofijos istorikai J. Goluchovskio pažiūras ir veiklą vertina nevienodai, dažnai net prieštaringai. Mus šiame trumpame straipsnyje tas mąstytojas domina tik tiek, kiek jo veikloje atsispindėjo filosofijos dėstymo sąlygos ano laiko Vilniaus universitete, čia vyravusios filosofijos kryptys bei klausytojų domėjimasis filosofija.

Vilniaus universitetas XIX a. pirmojoje pusėje buvo jau stambi ir autoritetinga mokslo įstaiga, kur 1829 metais mokėsi 1066 studentai². Šioje mokslo įstaigoje dirbo daug garsių mokslininkų: įžymus to meto matematikas-astronomas, ilgametis universiteto rektorius J. Sniadeckis, jo brolis gydytojas-chemikas A. Sniadeckis, istorikas J. Lelevelis, antiikinės literatūros profesorius E. Grodekas ir kt. Reikia manyti, kad ir reikalavimai universiteto profesūrai čia buvo nemaži. Todėl įdomu pasiekti J. Goluchovskio kelią į universitetą bei jo veiklą šioje mokslo įstaigoje.

J. Goluchovskis kilimo — lenkas. Jis gimė 1797 metais Galicijoje. Studijavo Vienoje, Karališkosios riterių akademijos filosofijos skyriuje. Domėjosi filosofija bei matematika ir savo gabumais tose srityse anksti išsiskyrė iš kitų studentų. Jau studentiški jo straipsniai atkreipė vyriausybės dėmesį, ir jų autoriui buvo paskirta valstybinė stipendija.

Amžininkai sako, kad J. Goluchovskis buvęs „tylus, susimąstęs“³ jaunuolis, bet asmeninių ambicijų ir pasitikėjimo jam, matyt, netrūko. Vos baigęs studijas, 1817 m. jis vyksta į Varšuvą ir iš karto pretenduoja užimti vieną iš vakuojančių matematikos katedrų besikuriančiame Var-

¹ «ЕОАНТІАС СМЫСЛІАС ШІДІКАЦІАНАН», т. 2, М., 1950, стр. 609.

² „Lietuvių literatūros istorija“, t. I, V., 1957, p. 316.

³ S. Harassek, Józef Goluchowski, Kraków, 1924, s. 5.

šuvos universitete. Nuo šių pretenzijų jam reikėjo **laikinais atsisakyti** visų pirma, matyt, todėl, kad kurso dėstyti lenkiškai jis dar nepajėgė. Tačiau pirmoji nesėkmė būsimą profesoriaus nepalaužia. Atidėjęs profesūrą, šis energingas žmogus imasi pats mokytis. Čia pat, Varšuvos universitete, jis studijuoja viską, ką numato būsiant reikalinga ateičiai.

Netrukus jis gauna privačią filosofijos docentūrą ir be atlyginimo skaito sekmadieniais trumpą filosofijos kursą. Kiek tuo metu jaunas J. Goluchovskis turėjo energijos ir kaip įtemptai dirbo, rodo kad ir toks faktas. Varšuvos universitetas paskelbė konkursą geriausiajam 1820 m. darbui iš teisės ir administracijos, teologijos ir humanitarinių mokslų. J. Goluchovskis ryžosi dalyvauti iš karto visuose trijuose konkursuose ir du jo pristatytieji darbai laimėjo medalius: iš teisės ir administracijos — didįjį aukso medalį, iš teologijos — mažąjį. Prisiminus dar, kad tuo metu J. Goluchovskis rengėsi ir tapo magistru, galima maždaug įsivaizduoti, kiek jis turėjo dirbti.

Dėstydamas filosofiją, J. Goluchovskis, atrodo, suprato, jog filosofijos žinias jam dar reikėtų pagilinti. Todėl, nepaisydamas pablogėjusios sveikatos ir to, jog kiti jo darbą vertino gerai, jis, baigęs skaityti filosofijos kursą, prašo Varšuvos universiteto vadovybę rekomendacinių laiškų ir rengiasi savo lėšomis vykti į užsienį pagilinti studijų.

Tuo pat metu Vilniaus universitetas paskelbė konkursą filosofijos katedrai užimti, kuri po J. H. Abichto mirties vis dar tebebuvo vakuojanti. Kolegų paragintas, J. Goluchovskis ryžosi pretenduoti į tą vietą ir, prieš vykdamas į užsienį, pasiunčia į Vilnių dokumentus bei reikalaujamą mokslinį darbą.

Pagal formalius duomenis J. Goluchovskis nugalėjo savo konkurentus — M. Vyšnievskį ir A. Daugirdą. Tačiau universiteto vadovybę neramino labai jaunas kandidato amžius ir vokiška jo filosofijos orientacija. Pirmąjį būgštavimą išsklaidė Varšuvos universiteto rektoriaus atsiųsta labai gera J. Goluchovskio charakteristika⁴. Iš jos matyti, kad per trumpą darbo laiką Varšuvos universitete J. Goluchovskis buvo nusipelnęs pagarbos ir simpatijos ne tik studentų, bet ir profesorių tarpe. O vokiškąją kandidato orientaciją universiteto vadovybė numatė sušvelninti, pasiųsdama J. Goluchovskį porai metų į Angliją ir Škotiją, kad ten jis giliau susipažintų su „sveiko proto“ filosofija, turėjusia Vilniuje itin tvirtas šaknis. Tačiau J. Goluchovskis tuo metu jau buvo Vokietijoje ir 1821 metais Heidelbergo universitete apgynė daktarą. Netrukus Krokuvos universitetas J. Goluchovskiui, remdamasis vien tik spausdintais jo darbais, pačiam daktarantui nedalyvaujant, taip pat pripažino dak-

⁴ „Przegląd filozoficzny“, 1903, VI, s. 307—309.

taro laipsnį. Taip susiklosčius aplinkybėms, Vilniaus universiteto taryba J. Goluchovskį išrinko „logikos, metafizikos ir moralės filosofijos“ profesoriumi ir 1821 m. balandžio 6 d. pristatė jo dokumentus Peterburgo ministrui tvirtinti. Tačiau ano laiko Vilniaus universitete kelias nuo išrinkimo iki patvirtinimo nebuvo trumpas. Tik po ilgų svarstymų ir slap-
tų susirašinėjimų 1822 m. gruodžio 30 d. (po pusantrų metų nuo dokumentų įteikimo) J. Goluchovskio kandidatūra buvo patvirtinta. J. Goluchovskis tuo laiku (dabar jau Vilniaus universitetui leidžiant) gilino studijas užsienyje. Tuo tarpu Vilniuje savo pradėtą filosofijos kursą ramiai baigė skaityti A. Daugirdas, griežtas vokiečių idealizmo priešas.

Vokietijoje filosofijos žinias J. Goluchovskis gilino Heidelbergo ir Erlangeno universitetuose, kur klausė G. Hegelio bei F. Šelingo, su jais artimai susibičiuliodamas. Mūsų nagrinėjamam mąstytojui itin artimas pasirodė F. Šelingas, kurio įtakoje parašo ir jam dedikuoja knygą „Filosofijos reikšmė tautų ir individų gyvenime“⁵. F. Šelingui J. Goluchovskis buvo ne vien tik mokinys, bet ir bendramintis. Mokytojo ir mokinio laišakai rodo, jog jų bičiulystė truko visą gyvenimą.

Pagaliau 25 metų profesorius J. Goluchovskis atvyko į Vilnių, kur jo nekantriai laukė jaunimas ir visuomenė. Paskaitas jis pradėjo skaityti 1823 m. spalio 27 d. Tačiau su darbo sąlygomis to meto universitete jis, matyt, buvo susipažinęs ne per geriausiai. Lietuvos mokyklose smarkiai plito švietėjiškos idėjos, keldamos nerimą carizmui. Dar 1794 m. Jekaterina II rašė Repninui: „Kadangi, kaip žinome, Vilniaus akademija, o ypač pijarų mokyklos, užkrečia jaunimą Lietuvoje begėdiška, priešinga dievui ir žalinga visai žmonių giminei įtaka, tai reikia tas žalingas mokyklas iširti kuo atidžiausiai ir išplaukiančią iš jų piktybę pačioje užuomazgoje susekti ir išnaikinti“⁶. XIX a. pradžioje tokia carizmui priešiška padėtis universitete nepagerėjo, o greičiau pablogėjo. Jaunas J. Goluchovskis nemokėjo numatyti visų galimų intrigų ir greitai gavo keletą tokių smūgių, kurie atsiliepė visam jo gyvenimui.

Savo kursą J. Goluchovskis pavadino tiesiog *filosofija* ir suskirstė į tris dalis: *antropologiją*, *logiką* ir *moralės filosofiją*⁷. Pirmaisiais metais, matyt, sekant I. Kantu, turėjo būti dėstoma teorija apie žmogų, suskirsčius ją į mokymą apie žmogų, atskirai paimtą, ir žmogų visuomenėje.

⁵ J. Goluchowski, *Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben ganzer Völker und einzelner Menschen*, Erlangen, 1822.

⁶ „Lietuvių literatūros istorija“, t. I, p. 314.

⁷ Prieš J. Goluchovskį skaitomas filosofijos kursas buvo skirstomas į *logiką*, *metafiziką* ir *etiką*.

J. Goluchovskio paskaitos susilaukė nepaprasto susidomėjimo. Į jas skubėjo ne tik studentai, bet ir tiesioginio ryšio su universitetu neturėję vilniečiai. Klausytojų susirinkdavo iki 600. Universitete nebuvo tokios didelės auditorijos ir rektorius leido skaityti filosofiją didžiojoje chemijos laboratorijoje.

Didelis visuomenės susidomėjimas filosofija iš karto atkreipė caro valdžios dėmesį. Bijota, kad J. Goluchovskio paskaitose nebūtų naujų idėjų, prieštaraujančių nusistovėjusioms dogmoms, ir svarbiausia — materializmo⁸. Paskaitų planus tikrinantiems cenzoriams itin įtartinais atrodė tokie teiginiai, kaip „gamta yra žmogaus lopšys“ arba „žmogus yra tobuliausias gamtos kūrinys“ ir pan. Matyt, dėl to ir buvo imtasi priemonių apsaugoti nuo „žalingų įtakų“. Karo gubernatorius pareikalavo apriboti filosofijos klausytojų skaičių ir kiekvienos J. Goluchovskio paskaitos konspektą duoti cenzūrai. Universiteto vadovybė J. Goluchovskio paskaitas iš popietinių valandų perkėlė į rytines, tikėdamasi sumažinti nestudentų klausytojų skaičių, bet jo paskaitas tikrinti įsipareigojo tik pagal universiteto nustatytą bendrąją tvarką. Į paskaitas siunčiamas policijos agentas taip pat atsisakė jas komentuoti, teisindamasis, jog daugelio profesoriaus vartojamų terminų jis net nesupratęs. Tačiau padėtis, matyt, susikomplicavo, nes 1824 m. sausio 29 d. rektorius įsakė J. Goluchovskiui paskaitų nebeskaityti. Draudimas turėjęs būti tik laikinas. Universitetas savo profesorių dar visokeriopai gynė, bet J. Goluchovskio asmens byla gerokai išsipūtė: ją nagrinėjo caro brolis Konstantinas, apie ją buvo painformuotas net pats caras. Pagaliau slaptasis patikėtinis Lietuvoje Novosilcevas gavo Vokietijoje išėjusią J. Goluchovskio knygą „Filosofijos reikšmė tautų ir individų gyvenime“ ir jos ištraukas nusiuntė Arakčejevui. 1824 m. rugpiūčio 14 d. kartu su J. Leleveliu, Danilovičium, M. Babrovskiu ir kt. J. Goluchovskis buvo pašalintas iš universiteto ir daugiau niekuomet katedros nebegavo. Netrukus izoliuotas ir nuo mokslinės draugijos veiklos, šis jaunas ir energingas mokslininkas pasitraukė į gilų kaimą ir ten išgyveno iki mirties (1858 m.).

* * *

Ką dėstė tas nemokėjęs prie aplinkos prisitaikyti profesorius? Kokios buvo jo paskaitos, sukėlusios tokį didelį triukšmą? Tiesioginio atsakymo neturime: paskaitų beveik neliko⁹. Mokiniai savo prisiminimuo-

⁸ S. Harassek, Józef Gołuchowski, s. 44.

⁹ Be J. Goluchovskio žinios buvo išleistos dvi jo paskaitos: „Filosofijos kurso atidarymas Vilniuje, Biblioteka Warszawska, 1842, t. II ir „Apie kančių reikšmę“, Noworocznik literacki, 1838. Tačiau dėl tų paskaitų turinio autorius turėjęs leidėjams pretenzijų.

se pasakoja, jog J. Goluchovskio paskaitos buvusios patriotiškos, patrios ir todėl rengusios artėjančią revoliuciją. Tačiau, greičiausiai, tuo metu kiekvienas, laukęs revoliucijos, jos prošvaisčių žvalgėsi visur. Gyventa nuotaikomis, kurios netrukus prasiveržė 1831 metų sukilimu. Stiprių revoliucinių nuotaikų J. Goluchovskio paskaitose, atrodo, negalėtų būti buvę jau todėl, kad jis dėstė tik pirmąją savo antropologijos dalį, kurioje daugiausia dėmesio buvo kreipiama į žmogaus kūno sandarą ir fiziologiją. (S. Jundzilas savo prisiminimuose sako, jog jam net sunku suprasti, kodėl tas dvasinių sferų mąstytojas ėmėsi dėstyti tokį visai materialų dalyką¹⁰.) Apie žmogaus proto galias J. Goluchovskis buvo numatęs kalbėti tik antroje kurso dalyje, kurios jis taip ir nepradėjo.

Ne visai draugiškai nusiteikę, o, gal būt, ir visiškai objektyvūs J. Goluchovskio komentatoriai sako, jog jo paskaitose buvę daugiau retorikos, negu turinio¹¹. Tačiau netenka abejoti, jog tos paskaitos buvo dėstomos gražia forma. Tai, greičiausiai, ir lėmė tokį didelį jo paskaitų populiarumą, nes prieš J. Goluchovskį dėstęs filosofiją A. Daugirdas buvo gilus teoretikas, bet skaitė nuobodžiai, „paprasciausiai sakinį painiojo, vis jį kartodamas“¹². J. Goluchovskis skaitė patraukliai ir bet koki turinį sugebėjo klausytojams perduoti suprantamai. Moteris mąstytojas laikė pranašesnėmis už vyrus, tai argumentuodamas daugeliu pavyzdžių iš istorijos. Todėl jo klausytojų tarpe atsirado nemaža moterų.

Kokie buvo tikrieji J. Goluchovskio mąstysenos bruožai, lengviausiai galima būtų sužinoti iš jo veikalų. Tačiau iš pastarųjų analizės gaunamos išvados ne visur sutampa su tuo, už ką mąstytojas buvo kaltinamas universitete. Naujų idėjų mūsų krašto požiūriu J. Goluchovskio paskaitose, žinoma, buvo, bet ieškoti jose materializmo nebuvo jokie pagrindai. Sunku pasakyti, koks būtų buvęs J. Goluchovskis, jei jis būtų likęs universitete ir toliau dirbęs. Žinome tik tai, kad jo veikalai rodo jį buvus idealistą, o į senatvę netgi smarkiai pakrypus į mistiką. Jo socialinės pažiūros taip pat vargu ar galėjo pakenkti carizmui.

Jeigu nekreiptume dėmesio į smulkesnius jaunystėje parašytus straipsnius, kuriuose dar nematyti jokios sistemos, J. Goluchovskio mąstysenos evoliuciją galima būtų suskirstyti į du laikotarpius. Pirmasis laikotarpis ryškiausiai atsiskleidžia jau minėtoje knygoje „Filosofijos reikšmė tautų ir individų gyvenime“. Tam laikotarpiui būdinga labai stipri Selingo įtaka. Panašiai kaip Selingas, J. Goluchovskis kuria idealis-

¹⁰ S. Harasiek, *Józef Goluchowski*, s. 52.

¹¹ Ten pat, p. 54.

¹² *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i wkrzeszenia uniwersytetu wileńskiego*, t. I, Wilno, 1929, s. 241—242.

tinio panteizmo sistemą, kurios išeities taškas — absoliutas, suprantamas kaip gamtos ir dvasios, subjekto ir objekto vienovė. Gamta čia savarankiška ir pati save kurianti. Ji dinamiška, nuolat kintanti. Atskirybė pagal tą sistemą neturi savarankiškos būties: ji egzistuoja kaip absoliuto komponentas ir vystosi pagal bendruosius dėsnius. Taigi, vos tik gimusias Šelingo idėjas, artimą dialektikai mąstyseną Vilniaus universitete skleidė žmogus, kuris tas idėjas perėmė tiesiog iš paties klasiko.

Filosofijos tikslas, J. Goluchovskio požiūriu, yra nustatyti gamtos kūrybos procesą ir per jį atpažinti absoliutą. Šitokios filosofijos, kuri pasiektų nurodytą tikslą, esą, išmokti negalima. Ją reikia išgyventi ir sukurti savyje. Bet jau sukurta tokia filosofija išmokanti žmogų gyventi, o valstybei ji turinti tapti veiklos kelrodžiu.

Valstybės klausimams savo veikale mąstytojas skiria ypač daug dėmesio. Panašiai kaip ir vokiečių klasikai, Vilniaus profesorius mano, jog valstybė yra didžiausias dalykas, kokį žmonija pajėgia sukurti. Valstybinę organizaciją, esą, apsprendžia vidinės tautos galios ir todėl tą organizaciją tobulinti — turėtų būti kiekvienos tautos tikslas. Būdamas idealistas, žmonijos pažangą šis filosofas sieja vien su piliečių dvasinėmis jėgomis, su žmonių kultūra. Valstybės paskirtis pagal jį — realizuoti visus geriausius pradus ir, svarbiausia, ugdyti dvasios galiūnus. O tam būtina laisvė. Ten, „kur piliečiai vien iš baimės paklūsta prievartai, valstybinė organizacija tik dirbtinėmis priemonėmis gali kurį laiką išsilaikyti, bet savo viduje ji jau pasmerkta mirti“¹³.

J. Goluchovskio pažinimo teorija kalbamuoju laikotarpiu taip pat analogiška Šelingo teorijai. Abu filosofai neatmeta sąvokinio pažinimo, bet mano, jog jis sudaro tik pažinimo įžangą. Loginis pažinimas objektą suskaido ir deformuoja. Todėl loginis pažinimas tegali duoti tik santykinės tiesas. Tikrojo pažinimo tikslas — pažinti visumą, absoliutą. O absoliutui pažinti, kartojo J. Goluchovskis Šelingą, — svarbiausias esąs intelektualinis stebėjimas, per kurį žmogaus dvasia pajėgia aprėpti visą objektą.

Be to, J. Goluchovskis svarbų vaidmenį pažinime skiria jausmui. Esą žmogus nori žinoti ne bet ką, bet žinoti tai, kas jam suteiktų džiaugsmo, kas padėtų įveikti skausmą. Todėl jausmas J. Goluchovskiui yra tiesos ieškojimo dirgiklis ir būtinas tiesos kriterijaus komponentas. Tiesa — tai idealybės atitikimas tikrovei ir nesantytinė tiesa turėtų nuraminti tiek žmogaus protą, tiek ir jausmą. Kai sistema neatitinka tikrovės, tai ji ne-teisinga ir jausmų nenuramina. Toks jausmo iškėlimas aukščiau proto greičiausiai ir nulėmė tai, kad mąstytojas tapo artimas romantikams.

¹³ J. Goluchowski, Die Philosophie in ihrem Verhältnisse..., S. 67.

Antrąjį J. Goluchovskio mąstysenos laikotarpį ryškiausiai apibūdina kitas jo veikalas — „Samprotavimai apie svarbiausius žmogaus gyvenimo uždavinius“¹⁴. Pradėjo J. Goluchovskis šį veikalą rašyti, dar būdamas universitete, baigė gyvenimo pabaigoje, vėl Šelingo paskatintas. Kai jau senas, į mistiką nugrimzęs Šelingas po Hegelio mirties užėmė Berlyno universiteto filosofijos katedrą, J. Goluchovskis vėl lanko savo bičiulį ir imasi intensyviai rašyti „Samprotavimus...“ Knyga parašyta itin populiariai. Ją autorius skyrė ne filosofams specialistams, bet mėgstantiems filosofuoti. Šios knygos vertę filosofijos istorijai sudaro tai, kad joje pirmą kartą mūsų krašte itin plačiai išnagrinėta klasikinė vokiečių filosofija. Originalumu veikalas nepasižymi ir į jį nepretenduoja. Be to, dabar J. Goluchovskiui, be Šelingo, turi įtakos ir kitas vokiečių filosofas idealistas H. Chaliboisas (H. Chalybeus)¹⁵.

J. Goluchovskio antrojo laikotarpio pažūioms būdinga tai, kad mąstytojas prislopina anksčiau skelbtąjį panteizmą ir užtemdo absoliuto supratimą, pripažindamas asmeninį dievą bei sielos nemirtingumą. Tie nauji momentai pakeitė visą ankstesnės sistemos turinį. Sielos nemirtingumo konsekvencija — stipriai akcentuojamas individas. Ankstesnės etikos tikslą — artėti prie absoliuto — dabar pakeičia krikščioniškoji žmogaus meilės etika. Tuo laikotarpiu ypač akivaizdus tikėjimo derinimas su žinojimu. Tai jau teistinė filosofija ir teistinė etika.

Antruoju laikotarpiu išryškėjo ir J. Goluchovskio klasinis kryptingumas¹⁶. Nors ir gyvendamas kaime, filosofas orientavosi ir suprato, kuria linkme eina gyvenimas. Dėl to šis dvarininkams atstovaująs mąstytojas atvirai sakėsi bijąs revoliucijos, proletariato ir socializmo.

Antrąjį J. Goluchovskio mąstysenos laikotarpį su jo veikla universitete tik iš dalies sieja tai, kad „Samprotavimus...“ autorius pageidavo išleisti Vilniuje, kurį jis dažnai prisimindavo ir čia praleistą laiką vadinavo laimingiausiu savo gyvenime. „Mano šios tokios mokslinės veiklos sfera buvo Lietuva, todėl jai visų pirma ir priklauso ši dovaną“¹⁷, — rašė J. Goluchovskis, turėdamas galvoje „Samprotavimus...“ Jo pageidavimas buvo įvykdytas. Filosofui mirus, „Samprotavimai...“ buvo išleisti Vilniuje 1861 metais.

¹⁴ J. Goluchowski, *Dumania nad najwyzszymi zagadnieniami czlowieka*, Wilno, 1861.

¹⁵ H. Chaliboisas (1796—1862) — Kylio universiteto profesorius, daug dėmesio skyręs klasikinės vokiečių filosofijos analizei.

¹⁶ J. Goluchovskio klasinis kryptingumas, didžiausias jo konservatizmas iškyla, kai jis samprotuoja apie baudžios panaikinimo problemą ir privatinės nuosavybės teisę. Savo pažiūras į tai J. Goluchovskis išdėstė anonimiškai išleistuose traktatuose valstiečių klausimu. Tačiau traktatai su J. Goluchovskio veikla Vilniaus universitete tiesiogiai nesisieja.

¹⁷ S. Harassek, *Józef Goluchowski*, s. 86.